

HISTÓRIA VÝVOJA GERIATRIE A GERIATRICKÉHO OŠETROVATEĽSTVA HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF GERIATRICS AND GERIATRIC NURSING

MATIŠÁKOVÁ Iveta¹, LIBOVÁ Ľubica², GERLICHOVÁ Katarína¹

¹Fakulta zdravotníctva, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Trenčín

²Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o., Bratislava

ABSTRAKT

Starnutie a staroba je predmetom záujmu vedného odboru gerontológia, geriatria, ale aj geriatrické ošetrovateľstvo. Cieľom príspevku je priblížiť historický vývoj odboru geriatrickej a gerontológie od prvých poznatkov až do 20. storočia a historický vývoj geriatrického ošetrovateľstva vo svete, v Čechách a na Slovensku. V príspevku sú rozoberané rôzne pohľady na etiológiu starnutia, procesy starnutia, terapiu a starostlivosť o starých ľudí v historických súvislostiach. Už v prvých poznatkoch pochádzajúcich zo starej Číny sa odzrkadľuje potreba lásky a úcty k starým ľuďom. Tiež sa už v tomto období popisuje potreba špecifického prístupu k uspokojovaniu potrieb, napr. výživy. Pre lepšie pochopenie histórie sú v príspevku uvádzané literárne diela zaoberajúce sa problematikou starnutia a staroby v konkrétnom období. Kvalita starostlivosti o seniorov bola z historického pohľadu poznačená sociálnymi, ekonomickými a politickými faktormi. Je to evidentné aj na rozvoji inštitucionálnej starostlivosti o seniorov. Úroveň starostlivosti súvisí s kultúrou danej spoločnosti.

Kľúčové slová: Geriatria. História. Gerontológia. Starnutie.

ABSTRACT

The theme of aging and old age is the subject matter of scientific field of gerontology, geriatrics, but also of geriatric nursing. The aim of the contribution is to approach the historical development of geriatrics and gerontology since the very first knowledge to the 20th century and also the historical development of geriatric nursing in the world, in the Czech Republic and Slovakia. The study discusses different aspects the etiology of aging, processes of ageing, therapy and care for the elderly from in historical contexts. Already the first findings from Old China reflect the need for love and respect for the elderly. During this period, there was portrayed the need for a specific approach to meeting their needs, for example nutrition. For a better understanding of history, our contribution introduces literary works that focus on aging and an old age in a particular period. The quality of care for the elderly was historically highlighted by social, economic and political factors. This is also evident in the development of institutional care for elderly. The quality of care is related to the culture of the given society.

Key words: Geriatrics. History. Gerontology. Aging.

ÚVOD

História sa zaoberá štúdiom zmeny v priebehu času, miestami, ľuďmi, kultúrou, náboženstvom, sociálnymi, ekonomickými a zdravotnými podmienkami období a ich úlohou v procese zmeny.

Poznanie histórie zdravotnej starostlivosti umožňuje poznať zdravotný stav ľudí v jednotlivých historických obdobiach (Farkašová, 2010). Historický vývoj starostlivosti o zdravie a tiež ošetrovateľskú starostlivosť ovplyvňovali spoločenské a sociálno-ekonomické podmienky. Značný vplyv mali kultúrne tradície, náboženstvo, rozvoj medicíny, vojny, sociálna situácia, hospodárska situácia a celkový stav zdravia obyvateľstva (Farkašová, 2010).

Gerontológia ako veda o starnutí má svoje špecifiká, ktoré ju metodologicky odlišujú od iných vedných odborov a spočívajú v tom, že sa zameriava na výskum populácie, ktorá je charakterizovaná hlavne vekom (Hegyí, Krajčík, 2010). Pre poznanie súčasného vývoja gerontológie a geriatrickej je významné poznať ich históriu.

Prvé poznatky z odboru pochádzajú zo starej Číny, kde Kuang Čung rozvíjal myšlienky sociálnej starostlivosti o starých ľudí. Starý človek by mal podľa neho v 90. rokoch veku dostávať každý deň mäso a víno. Konfucius požadoval láskavé zaobchádzanie so starými ľuďmi, so starými rodinnými príslušníkmi a tiež požadoval úctu k predkom. V starovekej Indii Budha rozlišoval medzi prostým starnutím v rokoch a naplneným životom. V indickej výžive sa odporúčal cesnak na udržanie mladosti a tiež liečebné kúpele. Starí Egypťania spájali starnutie s hnilobou vnútorností.

Hippokrates (obr. 1) za príčinu starnutia považoval úbytok tepla v organizme starých ľudí. V spise „*De diaeta*“ odporúčal pre starcov optimálnu stravu (Hegyí, 2010). Platón starobu chválil, pretože človeka vedie k harmónii, k opatrnosti, prehľbuje jeho múdrosť. Sokrates sa obáva predĺženia života, lebo má strach, že oslepne, ohluchne, nebude schopný sa učiť a bude rýchlo zabúdať. Seneca pokladá starobu za nevyliciteľnú chorobu. Podľa Aristotela je staroba prirodzenou chorobou a choroba predčasnou starobou.

Aristoteles a Galen (obr. 1) skúmali spojenie medzi metabolizmom (vytváraním tepla) a starnutím. Galen v skutočnosti navrhol, že zmeny súvi-

Obrázok 1 Galen, Avicena a Hipokrates: Učítelia medicíny grécky lekár Galen, perzský lekár a filozof Avicena a grécky lekár a otec medicíny Hipokrates (Zdroj Science photo library)

siace so starnutím môžu súvisieť so stravou a aktivitou. Počet ľudí, ktorí v staroveku dosiahli vysoký vek, bol veľmi malý; stredná dĺžka života v starovekom Egypte bola menej ako 30 rokov (Mary Ann Forcica, 2014).

Rímsky lekár Galenos v diele „*De sanitate tuenda*“ (o nevyhnutnosti uchovávať si zdravie) zhrnul poznatky o medicíne, správnej životospráve a hygiene. Odporúča pre udržanie zdravia pohyb na čerstvom vzduchu, výživnú stravu, telesné cvičenie, kúpele a masáže. Starostlivosť o zdravie starcov nazval „*gerokómiou*“.

Stredovek bol obdobím poklesu vzdelanosti a v centre záujmu medicíny bol elixír mladosti. Na počiatku renesancie to bol Leonardo da Vinci, ktorý študoval zmeny na ľudskom organizme. Gabriel Zerbi vydal knihu o zdravom strnutí v roku 1489 „*Gerontocomia scilicet de senium cura atque victu*“ (Veda o starnutí sa rozumie ako starostlivosť a životná múdrosť v starobe) (Hegyi, 2009). Ján Ámos Komenský riešil otázky správnej výživy. Jedno z jeho odporúčaní, môže slúžiť ako základná myšlienka prevencie v gerontológii, že Umenie života spočíva v umení žiť dlho, byť zdravý a byť v pohode. Za podstatu dlhovekosti považuje to, aby človek nežil v lenivosti, ale stále bol aktívny a pracoval (Hegyi, Krajčík 2010).

Až osvietenstvo je spojené s rozvojom lekárskeho vied a aj rozšírením poznatkov o procese starnutia a staroby. V 17. a 18. storočí boli do medicíny vnesené vedecké prvky a vedecké myslenie. Prvé významné dielo, ktoré položilo základy modernej

gerontológie, bola kniha nemeckého lekára, profesora jenskej a neskôr berlínskej univerzity Christophu Wilhelma Hufelanda „*Makrobiotika alebo umenie predĺžiť ľudský život*“. Kniha vyšla v roku 1796, bola preložená do viacerých jazykov a v roku 1800 bola preložená do slovenčiny. Tento lekár považoval prevenciu, preventívne opatrenia a hygienu za dôležitý faktor predĺženia života (Hegyi, 1980). Stal sa tak jedným z predchodcov preventívnej medicíny.

V 19. storočí medicínu ovplyvnil Rudolf Virchow. Podľa neho oplodnenie, rast, starnutie a smrť sú procesy prirodzené a sú viazané na bunku (Krajčík, Hegyi, 2010).

Prínosom pre rozvoj gerontológie bolo zavedenie experimentu ako spôsobu skúmania jednotlivých problémov francúzskym neuropatológom Charlesom Brownom-Séquardom, ktorý experimentoval na sebe – injikoval si vodný extrakt z testes psov a morčiat a tak sa stal prvým propagátorom hormonálnej liečby.

V prvých desaťročiach 20. storočia položil základy geriatrickej medicíny ako geriatrickej medicíny americký lekár Ignác Leo Nasher. Prvý raz nazval oblasť klinickej gerontológie ako geriatrica (dnes používaný názov) a definoval ju ako samostatný klinický odbor.

V roku 1912 začal Eugen Steinach éru hormonálnej terapie staroby, ktorý sa snažil omladiť organizmus ligatúrou semenných povrazcov. Lekár Sergej Voronov si zvolil podobnú cestu a transplantoval testes opíc (Hegyi, 1980).

Ivan Petrovič Pavlov poukázal na vplyv vonkajších faktorov na organizmus a na starnutie centrálného nervového systému. Rumunský neuropatológ Gheorge Marinesco tvrdil, že starnutie súvisí s vysychaním tkanív (Krajčík, Hegyi, 2010).

V polovici 20. storočia bola významná pre rozvoj gerontológie kniha nemeckého internistu Maxa Bürgera „*Starnutie a choroba*“, ktorá vyšla v roku 1947. V roku 1938 založil Bürger Nemeckú spoločnosť pre výskum starnutia. Podľa neho človek starne počas celého života a nielen vo vyššom veku. Fritz Verzár pochádzajúci z Budapešti pôsobiaci na katedre fyziológie v Bazileji založil Inštitút experimentálnej gerontológie a preto jemu vďačíme za tento pojem. Inštitút sa preslávil po celom svete. Základy sociálnej gerontológie boli položené v roku 1960, keď Clark Tibbitts vydal svoj *Handbook of social Gerontology: „Societal Aspects of Aging“*

(Príručka sociálnej gerontológie: „*Spoločenské aspekty starnutia*“). V druhej polovici 20. storočia nastal prudký rozvoj geriatrickej a gerontologickej.

V roku 1950 vznikla v Belgicku v Liege Medzinárodná gerontologická asociácia (International Association of Gerontology, IAG), ktorá združuje gerontologické spoločnosti a tiež Medzinárodná gerontologická federácia (International Federation on Ageing, IFA), ktorá sídli v Montreali a zaoberá sa hlavne sociálnou gerontológiou. Medzinárodný gerontologický inštitút OSN (International Institute on Ageing UN, INIA UN) vznikol na Malte.

Z histórie vývoja geriatrickej a geriatrickej ošetrovateľstva v Čechách a na Slovensku

Rozvoj ošetrovateľskej starostlivosti zasahuje do raného stredoveku a je spojený so šírením kresťanstva. Ale so starostlivosťou o človeka sa stretávame už v predkresťanských kultúrach. Na rozvoj ošetrovateľskej starostlivosti mali vplyv vojny, ktoré vyvolávali zvýšenú potrebu lekárskej a ošetrovateľskej starostlivosti. Veľa ošetrovateľských tradícií má svoj základ práve v ošetrovaní ranených vojakov (Kutnohorská, 2010).

Skutočnosť, že ochorenia v starobe prebiehajú inak ako u ľudí v strednom veku alebo u mladých ľudí spoznali pozorní klinici už pred mnohými rokmi. Profesor J. Hamerník v roku 1843 prednášal na pražskej Lekárskej fakulte o ochoreniach v pokročilom veku aj s klinickými demonštráciami. Okolo roku 1904/1905 prednášal o chorobách staroby profesor František Procházka. Boli to moderné a významné postoje, čo vyplýva z porovnaní s inými krajinami. V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa problematikou ochorení v starobe zaoberal profesor Rudolf Eiselt. Bol od roku 1926 prednostom Ústavu pro nemoci stáří v dovtedajšom chudobinci Sv. Bartoloměje a neskôr založil pri pražskej Lekárskej fakulte „*Kliniku nemocí stáří*“. Išlo o prvé univerzitné oddelenie na svete (Česká geriatrická revue, 2003). Je považovaný za „*otca českej klinickej gerontológie*“. V roku 1929 boli otvorené Masarykovy domovy, ktoré na svoju dobu boli moderné a unikátne zdravotno-sociálne zariadenia s 250 lôžkami, ale v čase nacistickej okupácie boli uzatvorené a už nikdy sa nevrátili k pôvodnému účelu. V roku 1766 farár Bojnej pri Topolčanoch vydal klasický traktát „*Reč o starobe dobrej a čnostlivej jak chvalitebná jest*“. Dvestoštyri rokov po Fabriciovi prichádza primár Dr. Eugen Gressner

z Topolčan a zakladá Slovenskú gerontologickú spoločnosť (Hegyí, [s.a.]).

História vývoja gerontológie a geriatrickej súvisí aj so starostlivosťou o starého človeka. Rozvoj geriatrickej ošetrovateľstva má korene v Anglicku a je spájaný s menom Florence Nightingalovej, ktorá povýšila starostlivosť o chorých na profesiu (Krátka a kol., 2011). Vo svojej ošetrovateľskej škole, ktorú založila v roku 1860, svoje sestry vzdelávala v modernom ošetrovateľstve a zdôrazňovala význam starostlivosti nielen v nemocnici, ale vzdelávala ich aj pre terén – komunitné ošetrovateľstvo. Odlišovala ošetrovateľstvo zdravých od ošetrovateľstva chorých. Svoje absolventky vysielala do terénu, aby sa starali o chudobných a starých.

Ďalší rozvoj je spojený s USA. V roku 1940 boli dané do prevádzky dva domy pre geriatrickú starostlivosť – ošetrovateľský dom v Ohio a Židovský dom pre starých v New Yorku. Prvé špecializácie pre geriatrické sestry boli ustanovené v roku 1950 Americkou asociáciou sestier. V roku 1966 vzniklo pri Americkej asociácii sestier Oddelenie geriatrickej ošetrovateľstva a o deväť rokov neskôr vyšlo prvé číslo odborného časopisu, ktorý bol venovaný problematike geriatrickej ošetrovateľstva – Journal of Gerontological Nursing – ktorý vychádza dodnes.

V minulosti sa o starých ľuďoch starali prevažne v rodine. Niekedy pomohli bohatí, neskôr to bola cirkev. Pre starých a nemožných ľudí sa začala rozvíjať s pomocou bohatých ľudí charitatívna starostlivosť (charis – láska k blížnemu). V rannom stredoveku vznikali prvé cirkevné inštitúcie, ktoré sa venovali pomoci starým ľuďom – gerontotrofium a chudobným – ptochotrofium. Postupne boli zakladané chudobince, starobince, kláštorné a mestské ošetrovateľské domy (Jarošová, 2006).

V 14. a 15. storočí vznikali na území neskoršej Juhoslávie „*domovy pre starých ľudí*“ a v Nizozemsku špecifické objekty „*hoffes*“ s malými izbami pre starých ľudí. V roku 1504 vychádza v Anglicku asi vôbec prvý zákon, ktorý sa pokúšal riešiť problémy starých ľudí a to ich špecifickou ochranou (obr. 2). Následne bolo vydané „*chudinské právo*“, ktoré deklarovalo vyberanie povinného poplatku na starostlivosť o starých ľudí. Okrem chudobincov a starobincov vznikali pre finančne zabezpečených ľudí „*penzióny pre dámy a pánov*“ (Haškovcová, 2002).

Obrázok 2 Staroba a ochorenia v ranej modernej medicíne (Zdroj: Schäfer, D., 2011)

To už bola predzvesť starostlivosti o starých ľudí, ktorá sa začala rozvíjať v 20. storočí. U nás v 12. storočí vznikali špitály, ktoré mali skôr úlohu sociálnu ako liečebnú. Poskytovali chudobným a starým stravu, nocľah a odpočinok. Bohatí starí ľudia boli liečení doma alebo v kláštorných nemocniciach. V 15. a 16. storočí vznikali na území Prahy obecné ústavy pre chudobných a starých. Od 17. storočia boli zakladané klasické nemocnice. Za vlády Jozefa II. sa začala rozvíjať cieľená starostlivosť o starých ľudí. Vznikali farské chudinské inštitúty pre starých chudobných a nezaopatrených. Obce mali povinnosť sa postarať o chudobných a starých a poskytnúť im stravu o starostlivosť v chorobe. Na úrovni štátu, miest a obcí boli budované a prevádzkované chudobince, starobince, pastušky a nemocnice pre chudobných. Po vzniku prvej republiky začali vznikať nové zariadenia pre starých ľudí. Okrem štátnej starostlivosti poskytovali starostlivosť starým dobrovoľné organizácie a cirkev. Starostlivosť sa tak rozdelila na zdravotnú a sociálnu. Po druhej svetovej vojne nastal rozvoj ústavnej starostlivosti. Po roku 1954 boli „domy odpočinku“ pretransformované na domovy dôchodcov. V 70-tych rokoch vznikajú prvé liečebne pre dlhodobochorých, kde sú prevažne dlhodobochorí starí ľudia. Od 80-tych rokov vznikajú geriatrické ambulancie a oddelenia, kde je poskytovaná odborná a kvalifikovaná ošetrovateľská starostlivosť starým ľuďom. Po roku 1919, keď vznikol Československý

červený kríž, boli snahy a začali sa realizovať pokusy zdravotnej a sociálnej starostlivosti v domácom prostredí. Mnohé sestry, ktoré pracovali v rámci ČSČK, začali pracovať ako geriatrické sestry v rámci geriatrických ambulancií. Ich počet sa od sedemdesiatych rokov neustále zvyšoval. Nové reformy po roku 1989 však spôsobili rozpad siete geriatrických sestier.

ZÁVER

Rozvoj gerontológie, geriatrickej a ošetrovateľskej starostlivosti v geriatrickej prešiel veľmi dlhým a náročným vývinom. Starostlivosť o starých ľudí sa v priebehu času menila. Úroveň poskytovanej starostlivosti hovorila aj o danej kultúre spoločnosti. Rozvoj v období mieru bol omnoho intenzívnejší ako v období vojny alebo v období kríz. V historickom kontexte vidíme, že aj slovenskí a českí lekári výraznou mierou prispeli k rozvoju komplexnej a odbornej starostlivosti o starých ľudí, k rozvoju geriatrickej a geriatrickej ošetrovateľstva.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- FARKAŠOVÁ, D. a kol. 2010. *História ošetrovateľstva*. 1. vyd. Martin: Osveta, 2010. 169 s. ISBN 978-80-8063-332-5.
- FARKAŠOVÁ, D. a kol. 2010. *Ošetrovateľstvo teória*. 1. vyd. Martin: Osveta, 2010. 244 s. ISBN 978-80-8063-332-6.
- FORCIEA, M.A. *History of medicine*. Geriatric Medicine: History of a Young Specialty. [Cit. 2018-02-25]. Dostupné na: <http://journalofethics.ama-assn.org/2014/05/mhst1-1405.html>
- Galen, Avicenna and Hippocrates*. Obraz. Veľkí učiteľia medicíny grécky lekár Galen, perzský lekár a filozof Avicenna a grécky lekár a otec medicíny Hipokrates <http://www.sciencephoto.com/media/95873/view>
- HAŠKOVCOVÁ, H. 2002. *Manuálek sociální gerontologie*. Brno IDV PZ, 2002. 72 s. ISBN 80-7013-363-5.
- HEGYI, L. a kol. 1980. *Aktuálne problémy gerontológie a geriatrickej*. Bratislava: KÚNZ. 1980. 164 s.
- HEGYI, L. Korene gerontológie a geriatrickej. In *Geriatricia*. ISSN 1335-1850. 2009. roč. XV., č. 4, s. 170-173.
- HEGYI, L. – KRAJČÍK, Š. 2010. *Geriatricia*. 1. vyd. Bratislava: Herba, spol. s r. o., 2010. 587 s. ISBN 978-80-89-171-73-6.

- HEGYI, L. 2011. Z dejín gerontológie na Slovensku. [online]. [s.a.]. [Cit. 2011-03-14]. Dostupné na: <http://www.geriatria.sk/?id=13>.
- Historické mezníky geriatrickej. In *Česká Geriatrická revue*. ISSN 1214-0732. 2003, č. 2, s. 5.
- JAROŠOVÁ, D. 2006. *Péče o seniory*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta. 2006. 110 s. ISBN 80-7368-110-2.
- KALVACH, Z. 2004. Výuka, výzkum a mezinárodní spolupráce v geriatrickej a gerontologii. In *Geriatrickej a gerontologie*. Praha: Grada. 2004. 861 s. ISBN 80-247-0548-6.
- KRÁTKA, A. – KUTNOHORSKÁ, J. – CICHÁ, M. a kol. 2011. *Ošetrovatelství morální umění. Kapitoly z dějin ošetrovatelství ve vztahu k morálnímu profilu sestry*. Praha: Grada, publishing. a. s. 2011. ISBN 978-80-247-4201-4.
- KUTNOHORSKÁ, J. 2010. *Historie ošetrovatelství*. Praha: Grada Publishing, a.s. 2010. 208 s. ISBN 978-80-247-3224-4.
- SCHÄFER, D. 2011. *Old Age and Disease in Early Modern Medicine „The Body, Gender and Culture“*. Routledge 2015. ISBN 9781317324102.